

Οι κοινωνικές ιδέες του Γρηγορίου Ξενόπουλου στη μυθιστορηματική του τριλογία

Σάββατο 24 Φεβρουαρίου 2024, 08:59

Παρά το γεγονός πως τα μυθιστορήματα και τα θεατρικά έργα του Γρηγορίου Ξενόπουλου (1867-1951) επανεκδίδονται συχνά εδώ και πολλά χρόνια, ή δοκιμάζουν μέχρι και τις ημέρες μας την τύχη τους στο σανίδι, το όνομά του εξακολουθεί να παραμένει κάπως στο σκοτάδι: είτε εξαιτίας της πολυγραφίας και της ογκώδους παραγωγής του, που τον κατέστησαν ύποπτο για εμπορικές αποβλέψεις, είτε λόγω εσωτερικών ζητημάτων της γραφής του, τα οποία εντόπιζε η κριτική στη δουλειά του ήδη από τα χρόνια της ακμής του - προβλήματα τα οποία συνδέθηκαν εκ νέου με την επιμονή του να απευθύνεται, τόσο με τη μυθιστοριογραφία όσο και με τη θεατρογραφία του, στο μεγάλο κοινό.

Στην αυτοβιογραφία του, υπό τον τίτλο «Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα» (1939), δημοσιευμένη σε ηλικία 72 ετών, ο Γρηγόριος Ξενόπουλος αναγνωρίζει ως κορυφαία μυθιστορήματα της συγγραφικής του σταδιοδρομίας τη «Μαργαρίτα Στέφα» (1893), αλλά και τα «Κόκκινος βράχος» (1905), «Ο πόλεμος» (1914), «Οι μυστικοί αρραβώνες» (1915) και «Λάουρα» (1915). Ξεχωρίζει επίσης την τριλογία του «Πλούσιοι και φτωχοί» (1919), «Τίμιοι και άτιμοι» (1921) και «Τυχεροί και άτυχοι» (1924) ή ακόμα την «Αναδυομένη» (1925), την «Ισαβέλλα» (1923) και την «Τερέζα Βάρμα-Δακόστα» (1925), που τον κάνουν εισηγητή του αστικού μυθιστορήματος εν Ελλάδι. Σε όλο το μήκος της πλούσιας μυθιστορηματικής του παραγωγής, που όντως διαβάστηκε και αγαπήθηκε πολύ από το μεγάλο κοινό, ο Ξενόπουλος ενδιαφέρθηκε έντονα για την καθημερινή κοινωνική πραγματικότητα και ιδίως για τις συνθήκες υπό τις οποίες άρχισε σιγά - σιγά να εξελίσσεται σε μητροπολιτικό κέντρο η πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους. Στα έργα του παρακολουθούμε συχνά

μεγάλες ερωτικές συγκρούσεις, με φόντο την οικονομική δυσπραγία ή, αντίθετα, την οικονομική ευμάρεια των πρωταγωνιστών.

Με τους δυαδικούς τίτλους της τριλογίας του «Πλούσιοι και φτωχοί», «Τίμιοι και άτιμοι» και «Τυχεροί και άτυχοι», οι τόμοι της οποίας κυκλοφόρησαν πρόσφατα από τις εκδόσεις Ψυχογιός, με προλόγους σύγχρονων κριτικών και χρονολόγιο και εργοβιογραφία του από τον Διονύση Ν. Μουσμύτη, ο Ξενόπουλος θέλει να ορίσει άλλοτε ταξικές διαφορές αποτυπωμένες στους δύο αλληλοσυγκρουόμενους πόλους του οικονομικού συστήματος, όπως στο «Πλούσιοι και φτωχοί», όπου και η στράτευσή του σε έναν σοσιαλισμό ο οποίος θα οδηγήσει σε μια κατά στάδια (και όχι διαμιάς) μεταμόρφωση της κοινωνίας, άλλοτε αόρατα αντιδιαστελλόμενες ηθικές και κοινωνικές στάσεις, όπως στο «Τίμιοι και άτιμοι», και άλλοτε δαιμονίως αλληλοαναιρούμενα δίπολα, αυτή τη φορά στο πεδίο της μεταφυσικής μοίρας, όπως στο «Τυχεροί και άτυχοι».

Στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και στην κριτική υποδοχή των μυθιστορημάτων του Ξενόπουλου κατά την εποχή των πρώτων εκδόσεών τους, η τριλογία του έχει κερδίσει μια διακεκριμένη θέση, με έμφαση στο «Πλούσιοι και φτωχοί». Όχι αδικώς. Ο Πώπος Δαγάτορας και ο Αντώνης Ρουκάλης θα επωμιστούν τους αντίστοιχους ρόλους, με την Κλεμεντίνα, την αδελφή του Αντώνη, να περιμένει επί μεγάλο διάστημα πρόταση γάμου από τον Πώπο. Πλούσιος στις πρώτες σελίδες του μυθιστορήματος, ο Πώπος περνά γρήγορα στην αντίστροφη κατάσταση μετά από μια φυσική καταστροφή η οποία θα πλήξει την οικογενειακή επιχείρηση ενώ ο Αντώνης θα είναι εφεξής συνεχώς ανερχόμενος. Τα σκαμπανεβάσματα της ατομικής τροχιάς θα κρατήσουν μέχρι το τέλος τον Πώπο δέσμιος της φτώχειας του, θα τον απομακρύνουν από το όνειρο της Κλεμεντίνης και θα του προσφέρουν μόνο μια ιδεολογική χαρά, την ένταξή του στον κόσμο του μόλις αναδυόμενου τότε σοσιαλισμού. Ο Νίκος Βατόπουλος δείχνει ωραία στον πρόλόγό του τη σχέση του Ξενόπουλου με την κοινωνιολογική θεωρία του Αύγουστου Κοντ και με τη

σοσιαλιστική σκέψη του Γεωργίου Χαιρέτη, καθώς και τη δική του ιδεολογική μετριοπάθεια. Ο Πώπος θα εξανεμίσει τα τελευταία ψίχουλα της περιουσίας του επενδύοντας σε μια μικρή σοσιαλιστική εφημερίδα. Εισ μάρτην: θα φύγει από τη ζωή απόβλητος, κατατρεγμένος, πολιτικά διαψευσμένος (αν και με θερμή ακόμη την πίστη του στις κοινωνικές ιδέες) και πάμπτωχος. Ο Αντώνης, πάλι, με υψηλή τραπεζική καριέρα, πολύ θράσος και μπόλικο φρέσκο αέρα, είναι το πρόσωπο της ταξικής υπεροχής και η ολοζώντανη απόδειξη της κοινωνικής αδικίας.

Στο «Τίμιοι και άτιμοι», το αναποδογύρισμα των προοπτικών προσδιορίζει και πάλι την πορεία του Δήμου Σπάθη, που από αξιωματικός του Πολεμικού Ναυτικού και σπουδαστής στη Λιέγη καταλήγει άσημος τραπεζικός στην ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Ζάκυνθο (απ' όπου κατάγονται και ο Πώπος με τον Αντώνη). Η σύγκρουση του Δήμου με τον πεθερό του, άνθρωπο με πολλά χρήματα και τρικουπικό βουλευτή, είναι σφοδρή. Ο πεθερός όχι μόνο δεν δέχεται τον γάμο τους με την κόρη του Αγγέλα (έχουν κλεφτεί λόγω της πεισματικής άρνησής του να συναινέσει), αλλά και θα καταφέρει διαδοχικά χτυπήματα (από τα οποία δεν λείπουν και οι δικαστικοί αγώνες) στον τον υιό και πατέρα Σπάθη, τσακίζοντας την κοινωνική φήμη του γιού και υπονομεύοντας την επαγγελματική υπόσταση του πατρός. Η Αγγέλα πεθαίνει στη γέννα, μαζί με το παιδί της, ενώ ο Δήμος δυσφημίζεται ακόμα χειρότερα ύστερα από τον θάνατό της και αναγκάζεται να επιστρέψει στη Ζάκυνθο, όπου ανακαλύπτει πως η κακή φήμη των μελών ενός κυκλώματος πορνείας σκεπάζει αδίκως την ουσία, που είναι η ηθική τους ακεραιότητα. Μα, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο δεν παραγνωρίστηκε η ακεραιότητα του Δήμου και του πατέρα του, που δεν κατόρθωσαν ως σαράφηδες να τα βγάλουν πέρα με την τίμια ετικέτα και τόσο ανέντιμη δράση του πεθερού, μεγαλοαστού και διακεκριμένου πολιτικού;

Στην πολυπρόσωπη σκηνή του «Τυχεροί και άτυχοι» (πολυπρόσωπη είναι όλη η τριλογία) ξεχωρίζει ο άξονας γύρω από τον άτυχο Ρίτσο Καλογερά, πρώτα καθηγητή στη μέση εκπαίδευση και κατόπιν καθηγητή Φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο (έχει

μετεκπαιδευτεί στη Γερμανία), και τον τυχερό Στέλιο Ζόντο, παιδικό του φίλο. Αυτά κατά τα παιδικά τους χρόνια στη Ζάκυνθο (για άλλη μια φορά η Ζάκυνθος) γιατί όταν θα συναντηθούν τυχαία ύστερα από δεκαετίες στην Αθήνα ο Στέλιος θα κερδίσει αμέσως με τον άκακο χαρακτήρα του τον Ρίτσο και μια νέα φίλια θα μπει στα σκαριά. Τεχνίτης στις μεταστροφές της δράσης και του ορίζοντα της αναγνωστικής προσδοκίας, όπως το έχουμε κιάλας δει στους δύο άλλους τόμους της τριλογίας, ο Ξενόπουλος βιάζεται να ρίξει ένα πέπλο εφησυχασμού στον βίο όλων των πρωταγωνιστών, αφήνοντας να προβάλουν κατά τόπους κάποιες ανησυχητικές, πλην σταθερά πρόσκαιρες ενδείξεις, όπως το επιβάλλει ένας άδηλος κανόνας του ψυχολογικού θρίλερ το οποίο εξυφάνεται βαθμιαία. Στο μεταξύ, οι καθημερινές εικόνες της Αθήνας, όπως αλλάζει χωροταξικά και οικοδομικά, διανύοντας τη δεκαετία του 1880, η πληθώρα και η ποικιλία των επαγγελματικών δραστηριοτήτων, τα ιππήλατα μέσα μεταφοράς, τα εσωτερικά των σπιτιών και η λάτρα των νοικοκυριών, οι πλούσιοι, οι φτωχοί, οι κύριοι και οι κυρίες, σε αντινομική πλην ειρηνική συνύπαρξη με το υπηρετικό προσωπικό, και η αναξιοπιστία του δημοσίου και του πανεπιστημίου παρελαύνουν σε αναπεπταμένο πεδίο: εδώ δεν έχουμε περιγραφή επιμέρους ή τοπικών ηθών (η ηθογραφία για την οποία έχουν μεμφθεί τον Ξενόπουλο), αλλά ανατομία ενός αστικού βίου με συνεχείς μεταλλαγές και σε πλήρη ανάπτυξη - όπως και στο σύνολο της τριλογίας, με τη γιγάντωση του τραπεζικού τομέα στο «Πλούσιοι και φτωχοί» και με την τραπεζική επέκταση στην περιφέρεια και την πολλαπλότητα των επαγγελμάτων στο «Τίμιοι και άτιμοι». Επιστρέφοντας στα δρώμενα του «Τυχεροί και άτυχοι», ενόσω οι δεσμοί των δύο φίλων γίνονται όλο και πιο στενοί, οι ρόλοι έχουν αντιστραφεί δραματικά. Άτυχος δεν είναι ο ολοκληρωτικά αποκατεστημένος Ρίτσος, αλλά ο ανέκαθεν τυχερός Στέλιος, που πάντοτε φοβόταν πως οι συσσωρευμένες επιτυχίες του ήταν πιθανόν να επιφέρουν ένα ανεπανόρθωτο ατύχημα.

Κατηγορήθηκε ο Ξενόπουλος -για την τριλογία, και για μεγάλο μέρος της υπόλοιπης πεζογραφίας του- πως τα αντιθετικά του σχήματα, τόσο στο επίπεδο της κοινωνίας όσο και στο πεδίο της

διάπλασης των χαρακτήρων, λειτουργούν είτε με στενά ταξικές αναγωγές, αν μιλάμε για την κοινωνία, είτε με χονδροειδώς επεξεργασμένες προβολές, αν μιλάμε για τους χαρακτήρες. Αν, παρόλα αυτά, μείνουμε στην τριλογία, δεν είναι δύσκολο να διαπιστώσουμε πως ο Ξενόπουλος αποδεικνύεται περίπλοκος και στα δύο σκέλη, όπως εύστοχα υποστηρίζει ο Αλέξης Ζήρας στον πρόλογό του για το «Τίμιοι και άτιμοι». Τα κοινωνικά στρώματα και οι κοινωνικές τάξεις που διακινούνται στις σελίδες της τριλογίας φωτίζονται από ποικίλες πλευρές, εσωτερικές και εξωτερικές, χωρίς ιδεολογικές τυποποιήσεις και θαμπά πολιτικά γυαλιά. Όσο για τους χαρακτήρες, είναι πολύτροποι και πολυμερείς (και ψυχολογικά όχι αβαθείς), δίχως να συντονίζονται στενόχωρα και προγραμματικά με την κοινωνική τους επιφάνεια ή με την ταξική τους θέση.

Ας σκεφτούμε μετά από όλα αυτά με ποιον τρόπο μπορούμε να συζητήσουμε και να λογαριάσουμε το τωρινό βάρος και τη σημερινή απήχηση ενός συγγραφέα με το βεληνεκές του Ξενόπουλου.

Β. Χατζηβασιλείου